

“SHAXS XUSUSIYATLARINI O‘RGANISH” TESTI NATIJASI ASOSIDA ANIQLAB OLINGAN DELINKVENT XULQ-ATVORGA MOYILLIGI BO‘LGAN O‘QUVCHILAR BILAN INDIVIDUAL HAMDA GURUHIY MASHG‘ULOTLAR OLIB BORISH

Xakimova Xavasxon Yoqubjonovna

*Farg‘ona viloyati Oltiariq tumani MMT tasarrufidagi 6-umumiy o‘rta
talim maktabi psixologi*

Annotatsiya: Ko'pincha bolalarning emotsional rivojlanishi buziladi va ulaming xatti-harakati qiyinlashadi. Shu munosabat bilan psixologik rivojlanishning asoratlari ko'pincha paydo bo'ladi. Ushbu asoratlarning aksariyati psixologik kasallikning alomati emas, balki faqat normadan og'ishdir.

Kalit so'zlar: Delinkvent, deviant, asotsial, kriminogen, beqarorlik, psixofiziologik, dezadaptiv, o' smirlik, individual, tajvuzkor.

KIRISH

Delinkvent xulq-atvor - bu voyaga yetmagan shaxsning qonunni buzadigan xatti-harakati hamda jamiyatda va ayni vaqtda o'rnatilgan huquqiy me'yorlardan og' ishgan, jamoatchilik tartibiga xavf soluvchi muayyan shaxs harakatidir. Delinquent so'zi Iot, "nojo'ya xatti-harakat, aybdorlik" ma'nolarini anglatadi. Har qanday xatti-harakatni baholash har doim uni qandaydir norma bilan solishtirishni o'z ichiga oladi; muammoli xatti-harakatlar odatda deviant deb ataladi. Deviant xulq-atvor — bu umumiy qabul qilingan yoki nazarda tutilgan me'yordan chetga chiqadigan harakatlar tizimidir. (ruhiy salomatlik, huquq, madaniyat, axloq normalariga rioya qilmaslik) Deviant xulq-atvor me'yorlaridan chetga chiqish nisbiy tushunchadir, chunki bunday xatti-harakatlar jinoiy javobgarlikka sabab bo'lmaydi. Ammo o'smirning jinoiy javobgarlik yoshiga yetmaganligi yoki

jinoyati unchalik katta bo'lmaganligi sababli jinoiy jazo qo'llanilmaydi. Haqiqiy jinoiy jazoni o'z ichiga Olgan og'ir jinoyatlar jinoiy xatti-harakatlar hisoblanadi.

Delinkvent shaxs - keskin og'uvchi axloqqa ega bo'lgan jinoiy jazoga mos harakatlarni namoyon qiluvchi subyekt. Delinkvent xulq-atvorga ega shaxs qonunga zid axloqi - ushbu jamiyatda va ushbu vaqtda o'rnatilgan qonunlardan og'ishgan, boshqa odamlar yoki ijtimoiy tartibga, tinchlikka xavf soluvchi va o'zining oxirgi ko'rinishlarida jinoiy jazolanadigan aniq shaxsning harakatini tushunamiz. Delinkvent xulq-atvor odatda, maktabda darslarni qoldirishdan va tarbiyasi og'ir tengdoshlar guruhiga qo'shilish bilan boshlanadi. Buning ortidan mayda bezorilik, kichik va ojizlarni xafa qilish, bolalarning mayda pullarini tortib olish, velosiped va mototsikllarni (haydash maqsadida) o'g'irlash sodir bo'ladi. Jamoat joylarida xatti-harakatlarga olib keladigan firibgarlik va mayda oldi-sotdi firibgarlik kamroq tarqalgan. Bular kichik miqdordagi "maishiy o'g'irlik"dagi pullar ham bo'lishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar tomonidan huquqbuzarliklar sodir etishlarining ko'pgina sabablari mavjud. Bolada muayyan qonunga xilof xulq-atvor shakllanishiga, eng avvalo, uning mikromuhiti (oila, o'quv yurti, norasmiy guruhidagi) xususiyatlari sabab bo'ladi. Xususan, ular quyidagicha bo'lishi mumkin: kriminogen (jinoiy) muhitda bo'lish, muammoli va notinch oilalarda tarbiyalanish, o'quv-tarbiya yurtlarida tarbiyasi og'ir bolaga nisbatan individual yondashuv yo'qligi, asotsial (qonunga zid) tengdoshlar guruhlarining salbiy ta'siri va x.k. Delinkvent xulq-atvor shakllanishining qator shaxsiy shart-sharoitlari mavjud. Qondirilmagan ehtiyojlar. Huquqbuzarliklar, asosan, odamning oddiy ehtiyojlarini (fiziologik, xavfsizlik, guruhga mansublik, tan olinish, o'z shaxsining ahamiyatini namoyon qilish, o'z qobiliyatlarini amalga oshirish va sh.k.) qondirishga qaratiladi. Shuning uchun huquqbuzarlikni sodir etishga, odatda, ehtiyojlarning g'ayrioddiyligi emas, odamning moddiy ehtiyojlarini qonuniy yo'l bilan qondirishga qodir bo'lmasligi yoki xohlamasligi turtki bo'ladi.

Psixofiziologik buzilishlar. Ayrim voyaga yetmagan huquqbuzarlarda tug'ma yoki boshdan kechirilgan jarohatlanish yoki kasalliklar oqibatida, markaziy asab tizimining organik shikastlanishlari namoyon bo'ladi. Shunga qaramay, bola tomonidan sodir etilgan huquqbuzarliklarning sababi psixofiziologik buzilishlarning o'zi emas, balki bolani tarbiyalash jarayonida ana shu omillarni mensimaslikdadir.

Dezadaptiv emotsional-irodaviy sifatlar. Ular delinkvent xulq-atvorga sabab bo'ladi. Ular sharoitlar va holatlarni xolis, oqilona baholash (jizzakilik, o'jarlik), qarorlarni mustaqil qabul qilish va bajarishda (ikkilanish, beqarorlik, mustaqil bo'lmaslik, moslashuvchanlik) qiynalishga olib keladi, muammoli vaziyatni hal qilishning kuch ishlatiladigan vositalarini (tajovuzkorlik, beshafqatlik) ko'zda tutadi. Ba'zan voyaga yetmaganlarning xulq-atvori ular salbiy/noma'qul (masalan, xavfsirash, cho'chish) deb hisoblaydigan fazilatlardan qutulish yuzasidan omadsiz istaklari (giperkompensatsiya) oqibatida izdan chiqishi mumkin.

Aqliy rivojlanish xususiyatlari. Boshdan kechirgan kasalliklar, jarohatlanish, tarbiyadagi kamchiliklar oqibatida voyaga yetmaganlarning bir qismi intellektual (aqliy) rivojlanishda yoki alohida bilim orttirish jarayonlari, nutq, e'tibor jamlash rivojlanishida orqada qolishi kuzatiladi. Bunday bolalar ko'pincha o'quv vazifalarini eplay olmaydilar, o'zlashtirishlari past darajada bo'ladi, sinfdoshlari orasida e'tibor qozonmaydilar, ta'qib, masxara qurbonlariga aylanishlari mumkin. Agar pedagoglar bu kabi bolalarga tegishli yondashuv topa olmasalar, ularga nisbatan korreksiya uslublarini ishlatmasalar yoki jazolarni qo'llasalar, bolalarda o'qish istagi yo'qoladi, to'laqonli inson emasligi hissi o'rnashib qoladi, o' zini baholash darajasi pasayib ketadi, o'zini "tentak" deb hisoblaydi, o'z shaxsining ahamiyatini ko'rsatish yoki xatarli va qonunga zid harakatlar orqali o' zini himoya qilish istagi paydo bo'ladi.

Pedagogik qarovsizlik. Agar ota-onaning qonunga xilof xatti-harakatlari, ular o'z vazifalarini bajarmasliklari yoki pedagogik bilimlari yetishmasligi sababli bola o'z oilasida tegishli g'amxo'rlik, tarbiyadan mahrum etilgan bo'lsa, bunday

bola tengdoshlaridan jismoniy, aqliy rivojlanishda, irodaviy fazilatlari, madaniyati yuksalishida orqada qolishi, muvaffaqiyatli o'qish, jamoada muloqot yuritish, o'ziga o'zi xizmat qilishi uchun zarur bo'lgan asosiy bilim va ko'nikmalarni orttirmay qolishlari mumkin. Bunday bolalar stigmatizatsiyadan/kamsitishdan aziyat chekadilar, shunchaki qonun-qoidalarini bilmasliklari yoki o'zlarini to'g'ri tuta olmasliklari, o'z ehtiyojlarini boshqacha yo'l bilan qondira olmasliklari sababli, intizomni buzishlari, qonunga zid harakatlarni sodir etishlari mumkin.

Asotsial va dezadaptiv xulq-atvor tarzi (Stereotip). Ayrim bolalar tajovuzkorona, axloqsiz va qonunga xilof xulq-atvorni o'zlashtirib oladilar. Chunki bunday salbiy harakatlarni amalga oshirishga ilk urinishlaridan keyin yoki boshqalarning shu kabi "muvaffaqiyatli" xatti-harakatlari ketidan kuzatib borganda ijobiy ko'makka (rag'batga) ega bo'ladilar. Noto'g'ri, xato tasavvurlar va e'tiqodlar. Voyaga yetmagan bolaligida o'z ota-onasi yoki tengdoshlarining ta'sirida o'zlashtirgan borliqqa, axloq me'yorlariga qarama-qarshi va ma'lum guruhlarda tarqalgan xato, irratsional tasavvurlar qonun buzishlarga Olib kelishi mumkin. Ayrim voyaga yetmaganlar boshqa odamlar bilan bo'lgan o'zaro munosabatlarda o'z fikrlarini asosli isbotlash, hamjihatlikka erishish va nizolarni amaliy hal qilish, yangi jamoaga kirib borish, yordam so'rab, murojaat etish yoki boshqa odamlar iltimoslarini rad etish, guruh bosimi, manipulyatsiyalarga qarshi turish kabi muammolarni Ijobiy hal qilishga qodir emasliklari sababli qonunni buzish, zo'ravonlik qilish kabi salbiy harakatlarni sodir qiladilar. Agar voyaga yetmagan bunday holatlarda omadsizlikka uchraydigan bo'lsa, u o'z maqsadiga erishish, odamlarni qo'rqitish va emotsional zo'riqishni bosish uchun zo'ravonlikni qo'llashi mumkin. Hal qilinmagan shaxsiy muammolar, shaxslararo nizolar. Bunday muammolar hal qilinmaganligi oqibatida voyaga yetmagan nizolashuvda o'z manfaatlarini himoya qilish, o'z shaxsiyatining ahamiyatini o'zi va boshqalarning oldida namoyon etish, o'ziga e'tibor qaratish, bu muammolarni hal qilish uchun mablag' (masalan, naqd pul, qimmatbaho buyumlar) olish, tajovuzni boshqa shaxslar yoki predmetlarga

o'tkazish uchun qonunga xilof harakatlarni sodir qilishi mumkin. O'ziga ishonmaslik, o'zini yetarli darajada baholamaslik. O'zini past darajada baholaydigan voyaga yetmagan o'zini zarur darajada bilimga ega bo'lmagan va omadsiz deb hisoblaydi, o'z maqsadiga ijtimoiy jihatdan maqbul (ijobiy) yo'l bilan erishish mumkinligiga ishonmaganligi sababli qonunga zid harakat qilishi yoki shu yo'l bilan o'z noroziligini ifodalashi, noqulaylikni yengib o'tishi, o'z mavqeini namoyon qilishi mumkin.

XULOSA

Madaniyat darajaning pastligi, ijtimoiy-foydali manfaatlar shakllanmaganligi. Shaxsiy manfaatlar shakllanmaganligi va ustuvorliklari belgilanmaganligi voyaga yetmaganlarning qonunga zid xulq-atvorni namoyon qilishi uchun sharoit yaratishi/sabab bo'lishi mumkin. Agar bola o'z rivojlanishining istiqbollarini ko'rmasa, u ayni hozirgi vaqtdagi ehtiyojlari qondirilishiga harakat qiladi. Voyaga yetmaganda madaniyat, san'at, dunyoni anglash, ajoyib go'zalliklarni yaratishga qiziqish mavjud bo'lmasa, u oddiy xursandchiliklarga erishishga harakat qiladi va buning uchun kerak bo'ladigan vositalarni faqat qonunga xilof harakatlari yordamida qo'lga kiritadi.

Shaxsning qonunga zid yo'nalganligi. Voyaga yetmaganning qadriyatlarga yo'nalgan ichki ziddiyatlari uning shakllanish jarayonida bo'ladi. Bundan tashqari, bu yoshdagi voyaga yetmaganning qadriyatlar to'g'risidagi tasavvurlari, odatda, qayta ko'rib chiqiladi. Voyaga yetmagan asotsial qarashlarning bir qismini allaqachon Otaonasidan yoki tengdoshlaridan, ommaviy madaniyat va OAVdan o'zlashtirib olganligiga qaramasdan, uning asotsial muhitda tarbiyalanayotgani qadriyatlarga yo'nalgan tizimi ana shunday asotsial bo'lib qolishiga sabab bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Z.To'laganova "Tarbiyasi qiyin o'smirlar". Toshkent 2005-yil.

2. Z.Nishonova, D.Abdullayeva, G.Baykunosova. "O'smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi" Toshkent 2015 yil.
3. Adizova T.M O'quvchilarning shaxslararo munosabatlarini psixoloik diagnostikasi va korreksiyasion ishlari.-Toshkent,TDPU, 1997. I.
4. Sh.Xollilova "Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlash metodikasi" uslubiy qo'llanma.Toshkent 2015 yil.
5. Axmedova M. "Shaxs psixodiagnostikasi".T.:2010 yil.